

Arstid ja rahvuslus*

Peeter Olesk – Eesti Maaülikool

Põhimõtteliselt võib arstiks osutada nii kutse kui ka funktsiooni poolest. Olukorrad, kus arstlikult tuleb käituda kiiremini, kui jõuab kohale kvalifitseeritud arstiabi, on ju üldiselt teada ja just sellistel puhkudel osutubki arstiks funktsiooni poolest inimene, kes akadeemilises mõttes pole meditsiini õppinud. Tartus sõitis aastaid taksot mees, kellel diagnoositi omandatud diabeet siis, kui ta oli 6aastane. Töö ajal tekkis tal tihtipeale hüpoglükeemia, mille tõttu muutus ta inkontaktseks. Kollapsi lävel jõudis ta vaevalt peatuda sõidutee servas või vaikselt kõrvaltänaval ja anda dispetšerile märku. Viimane palus siis taksojuhile lähimal asuvat juhti sõita kolleegi juurde ning panna talle keele alla kas tükk suhkrut või karamellkompvek. Taksojuhid, kes nõnda talitasid, käitusidki nagu arstid funktsiooni järgi. Järgnevas on mõeldud siiski ainult niisugustele arstidele, kes on seda hariduse, kutse ja kogemuse põhjal.

I
Olgu käsitletav teema jagatud mõtteliselt kaheks. Ühe poole moodustab küsimus, mida peab rahvuslusest teadma arst nii oma isikliku käitumise kui ka patsiendi vaimses maailmas orienteerumise seisukohalt. Teise poolde jääb küsimus, kuidas peab arst toimima olukordades, kus rahvuslusest saab operatsiooniline vahend ühiskondlike disproportsioonide muutmiseks. Tavaliselt vastatakse sellele küsimusele puhtsubjektiivselt või vähemasti töö käigus, seega väljaspool asja tuuma. Tegelikuses on see küsimus aga väga raske. Me

eeldame, et arstiks saadakse hariduse käigus ja kogemuste põhjal. Kõik peavad loomulikuks, et arsti haridusse kuulub nii raske aine nagu patoloogiline anatoomia. Seevastu poliitikat arstile ei õpetata, ta peab selle saama selgeks ise. Samas see iseõppimine ei vabasta arsti niisuguste otsuste tegemisest, millel võib olla ka poliitiline tagajärg. Lihtsalt väljendudes muutub iga arsti enesetunne kohe, kui ta oma erialalt, milles tema pädevus on määratud teatava haridusstandardiga, siirdub poliitikasse, kus samasugust standardit ei ole. Ja rahvuslus on alati teatav poliitiline profiil, isegi siis, kui me seda väliselt ei näe. Väga raske on määratleda näiteks dotsent Veinart Põku (1908–1994) hilisemat poliitilist hoiakut, sest teatavasti oli ta äärmiselt kinnine. Siiski on teada vähemalt üks juhtum, kus ta käitus põlu all oleva inimesega solidaarselt. Aastal 1950 kaotas poliitilise süüdistuse alusel ülikoolis kindlapalgalise koha farmatseut, hilisem dotsent Heiti Jalviste (1915–2005). Ta sattus sellest rahaliselt püsivasse kaotusseisu, mis sundis teda võtma vastumeelseid võlgu. Nii pöördus ta ka kaasvilistlase Veinart Põku poole, kes laenaski talle küsitud summa, minu mäletamist mööda 15 rubla ilma protsentideta. Heiti Jalviste olukord paranes alles pärast 1955. aastat ja siis ta küsis Põkult, kui palju ta võlgneb. Põkk keeldus rahast ning öieti ka tagasimaksmisest ja oli vastanud pika mõtlemise järel umbes nõnda: ühest konjakist kahe peale piisab. Nii ka jäi.

Kuid *ad rem*. Rahvuslus on ajalooliselt muutuv suurus, millel on kaks parameetrit. Üks on teatav

ideoloogiline liin, mis (a) ühendab paljusid, millel (b) võivad olla vektori tunnused (nendest kõige olulisem on siht) ja mida (c) ennast võib olla palju, kusjuures need liinid ei tarvitse olla samasihilised, vaid võivad olla ka kokkupõrkelised. Suureestlus on olnud alati anekdotlik. Suursoomlus oli tõsiasi Akadeemilise Karjala Seltsi asutamisest 1922 kuni Pariisi lepinguteni 1947 (1). Suurvenelus seevastu ka meie päevil on poliitiline fakt, mida me ei tohi tolereerida, sest temas on peidul ka nõukogude revanšism (2). Teiseks parameetriks on iga inimese isiklik käitumine rahvusluse kui ideoloogilise liini suhtes, mitte etniline identiteet, vaid hoiak rahvusluse dünaamika suhtes. Me teeme vea, kui mõõdame rahvuslust kõnetooli kõrguselt või labajalavalsina murueide tütarde keskel. Rahvuslus on jõukohane kõigile, kes hoolitsevad oma emakeele eest ega lase sel manduda makarooniliseks *okay*-keeleks (3–5).

Rahvuslus algab seega seestpoolt ja realiseerub kokkukuuluvusena selliste väärtustega, mida inimene peab indiviidiüleseks. Näiteks idiolekt, üksikisikule ainuomane keelekasutus, seda ei ole. Seda ei pruugi olla ka aadliseisus nendel juhtudel, kus tegemist on teenistusaadliga. See ei tarvitse olla isegi mitte kinnisvara. Kuid meil ei ole ka voli väita, et rahvusluseks piisab niisugusest ühiskeelest, mis on suuteline tõrjuma tagasi keelevahetust, näiteks etniliste armeenlaste üleminekut nõukogude vene keelele (mida näiteks Betti Alveri vene keel ei olnud, tema analüüsis vene keele sõnavara tsaariaegse semantika

* Artikli aluseks on Eesti Kopsuarstide Seltsi ja Tartu Ülikooli kopsukliiniku konverentsil 3. mail 2013 sama pealkirja all peetud ettekanne, kuid artikkel ilmub täiesti ümbertöötatud kujul. Konverents oli pühendatud dr Erich Laisaare (1913–1987) sajandale sünniaastapäevale.

järgi (6)). Rahvuslusel on mitu indiviidiülest komponenti, muuseum ka etniliselt seotud inimeste asend asukohamaa sotsiaalses hierarhias. Kui see asend ebavõrdsustab inimesi, siis on suurrahvuslus ka „omade vahel“ tegelikult destrukttiivne.

Defineerigem mõisted. Rahvuslus on eespool toodud arvesse võttes selline korrigeeritav hoiak, mis lubab inimesel käituda kooskõlas nende kokkukuuluvustunnustega, millega on määratud teatud inimhulga etniline aktiivsus. Maru- või ka suurrahvuslus on niiviisi mõistetud rahvusluse äärmuslik vorm, mis rajaneb intolerantsusel. Etnilisust on esitatud definitsioonis käsitletud geneetilises mõttes, aktiivsust vektoriaalse tegevusena ehk teisisõnu, rahvuslusel on kõikjal mingi eesmärk, näiteks riigikeelsuse ühesus.

Kuna rahvuslus algab, nagu öeldud, seestpoolt, jäävad näiteks estofiilid alati n-ö piiri taha. Kas see järeldus on paratamatu või eelarvamuslik, seda on keeruline selgitada eriti nendel juhtudel, kus ajalooline estofiil on ühtlasi olnud näiteks luterlik vaimulik. „Ajalooline“ tähendab siin kuulumist XIX sajandisse, Pärnu pastori Johann Heinrich Rosenpläneri (1782–1846) kaasaega (7–10). Kui piirduda mõne näitega hilisemast, siis XX sajandi esimesel poolel oli energiline estofiil professor Lauri Kettunen (1885–1963) (11–13), pärast teda professor Mauno Koski (1930–2005) (14). Me jääme aga lubatava vea piiridesse, kui peame üleminekupohhiks varasemast estofiiliast eesti ärkamisaega kaht inimpõlve Kristian Jaak Petersoni (1801–1822) ja noore Jakob Hurda (1839–1907) vahel (15–21). Tolle epohhi sisuks oli maarahva muutumine objektist subjektiks. Mitte et objektilisus oleks kadunud (Eestimaad ning eestlasi uurivad praegugi ka teised (22)), vaid subjektilisus muutus järkjärgult enesestmõistetavaks. See ei olnud ei tervikuna ega valdkonniti lineaarne protsess, sest näiteks hariduses puudus niisugune seadusega

sätetatud hierarhia, mis taganuks emakeelse intellektuaalse tõusu kuni praeguses mõttes järeldoktorantuurini. Ferdinand Johann Wiedemanni (1805–1887) kirjadest Jakob Hurdale on teada, kuidas viimane taotles oma filoloogiliseks tööks akadeemilist autonoomiat, kuid Wiedemann pidi talle kannatlikult selgitama, et Hurda laeks izevalitsuslikul Venemaal saab olla ainult ülemkooliõpetaja teenistukoht (23). Mainitud hierarhiani jõuti alles Tartu Ülikooli maakeelsena avamise järel 1919 ja ka siis mitte kohe. Esimeseks pöördekohaks sai prosektori asetäitja Albert Valdese (1884–1971) eestikeelse doktoritöö „Glükogeeni hulka vähendavate tegurite mõju üle südame spetsiifilise lihassüsteemi glükogeeni peale“ kaitsmine 6. mail 1922. Põhitöö kõrvalt valmis see väitekiri vähem kui aasta jooksul, sest ühe osa temast esitas autor juba detsembri algul 1921 (24). Kui me aga normaalse akadeemilise hierarhia kujunemisest eristame eesti keele rakendamise teaduskeelena, siis tuleb pöördekoht paigutada aastasise 1918–1921, mil hakkasid ilmuma esimesed eestikeelsed erialased artiklid ning Eesti Kirjanduse Seltsi väljaannetele lisandus kodumaine distsiplinaarne perioodika. Noil aastail avaldati paarkümmend uurimust või nende osi ning alates 1919. aastast hakati välja andma Eesti Tehnika Seltsi Tehnilist Ringvaadet, aastast 1921 Agronoomiat ja Eesti Metsa ning aastast 1922 Eesti Arsti.

Järgmiseks pöördekohaks võib pidada ajavahemikku 1927–1933, mil sai „valmis“ praeguse nimega Eesti Kirjandusmuuseum, Õpetatud Eesti Seltsi asjaajamine muutus eestikeelseks ning välismaise professuuri kõrvale või asemele kasvas kodumaine nii, et professuuri täitmisel muutus määravaks doktorikraadi olemasolu. Siiski jätkus kuni esimese Nõukogude okupatsiooni alguseni 1940 õppetoole, mida täitva korralise professori akadeemiliseks kraadiks oli tsariaegne lõputunnistus, mis näiteks Gustav Suitsul (kes oli

olnud Helsingi ülikooli doktorant) võrdsustati magistrikraadiga, kuid Gerhard Rägol (1892–1968) jäigi kuni aastani 1945 diplomiks kandidaadi astmes.

Esitatud dateeringuid tuleb võtta ligikaudsena, sest esiteks nad ei näita ära vastava uurimistöö tegelikku algust, teiseks ei selgu neist mingi konkreetse uurimissuuna kõige intensiivsem osa ja kolmandaks ei kirjelda nad teadustöö seda osa, mis jääb intensiivsete osade vahele. Paul Kogermani (1891–1951) artiklile „Kukersiidi lagunemine soojuse mõjul“ (1921) eelnes pikk rida uurimusi, millest esimene ilmus 1838. Rea lõppu kuuluvad ka kaks Paul Kogermani enda artiklit aastast 1919 (25–28). Neile järgnesid Paul Kogermani magistritöö Londonis aastal 1921 (ilmunud 1922), Johannes Hüsse (1901–1977) magistritöö Tartus 1923 ja doktoritöö samas 1929, Nikolai Veiderpassi (1887–1971) doktoritöö 1923, Jaak Kuuse (1901–1962) magistritöö 1926 ja doktoriväitekiri 1929, Jaan Kopvillemi (1885–1956) doktoritöö 1927 Zürichis ning Hugo Raudsepa (1900–1976) magistritöö 1928. Põlevkivikeemia eestikeelset terminoloogiat kujundas seega laiem ring kui meditsiinis ja selle terminoloogia kvintessents on hajutatud väitekirjadesse, mitte koondatud sõnaraamatusse.

Teine näide võiks pärineda agronoomiast sõna ajaloolises tähenduses ehk maaviljelusteadusest. Koondatult on vastavate katsete tulemused aastaist 1920–1940 avaldatud alles 1946 Jaak Ümariku (1891–1981) toimetatud teoses „Eesti põllumajandusteadus põllumehe teenistuses“ ning äratrükina sellest pealkirjaga „Lühikokkuvõtteid Tartu Riikliku Ülikooli põllumajanduslike katsejaamade töötulemusist 1920–1940“. Ometi jääb küsitavaks, kuivõrd me tohime pidada aastat 1946 põhiseadusejärgses omariikluses agronoomia edenemise lõpp-aastaks. Osvald Hallik (1906–1964) esitas magistritöö agronoomias 1941, aluseks välitööd 1939–1940

Valgamaal. Tema üldistatud doktori-väitekirj „Lõuna-Eesti põllumuldade lubjasus ja kohalike magevee-lubisetete tähtsus selle reguleerimisel“ ilmus 1948. Kuigi autor tunnistas, et eriti aktiivselt korraldas ta muldade happelisuse määramist 1945–1946, tuleb tööst selgesti välja, kuidas ta on kasutanud ka sõjaeelseid andmeid (29). Ent ka aasta 1948 on varasema iseseisvusaegse agronoomia lõpuna vaieldav. Elmar Halleri (1907–1985) doktoritöö „Idanemiskeskonna mõju põllukultuuride saagile“ ilmus 1969. Katseid valge mesikaga alustas autor 1957, katseid lutserniga 1959. Katseid kaeraga on Elmar Haller teinud aga juba 1942–1943 (30), niisiis omariiklusaegse maaviljelusteaduse jätkuna. Nende katsete tulemuste summeerimiseni võrdluseks kulus seega veerand sajandit – ja see ei olegi üliharuldane erand.

Kirjeldatud asjaolud on täiendavaks põhjenduseks siinkirjutaja arvamusel, mille kohaselt ei ole laitmatu hinnata rahvuslikkust teaduses ja tema kaudu teaduse osakaalu kultuuris mingi ühe parameetri või tippündmuse järgi. Ning tõepoolest, eestikeelse arsti- ja loodusteadusliku oskussõnavara areng enne Teist maailmasõda oli esmajoones protsess, mitte valitud peatükid üksikute asjatundjate tegevusest ja tõenäoliselt saame sellest protsessist hoopiski vikerkaarelisema pildi siis, kui hakkaksime jälgima, missugustes vormides tollane terminoloogialooming avaldus ning kuidas muutis erialast mõtlemist see põlvkond, kes järk-järgult astus teadusesse alates 1920. aastate lõpust. Varasemate meedikute ja loodusteadlaste panus on peajoontes teada. Varasemateks nimetan ma siin Jaan Sarve (1877–1954), Siegfried Talvikut (1878–1929), Johannes Piiperit (1882–1973), Albert Valdest, Nikolai Veiderpassi, Heinrich Riikoja (1891–1988), Paul Kogermani, Hendrik Bekkerit (1891–1925), Gerhard Rägots, Juhan Auli (1897–1994), Julius Tehverit (1900–1990). Kõik nad ei olnud ühtviisi seotud Johannes Voldemar

Veskiga (1873–1968) (31–33), kuid kõiki kannustas emakeelsete loengute tunniplaan. Üks osa nendest – kõige kauem Julius Tehver (41 aastat, tema „järele“ Johannes Piiper 39 aastat) – tegeles järjepidevalt eestikeelse õppekirjandusega, teine osa, näiteks Nikolai Veiderpass, vajas terminoloogiat rakenduslike ülesannete täitmiseks (Nikolai Veiderpass kuulus Eesti Farmakopöa toimetaajate hulka). Välja arvatud mõned erandid, näiteks Gerhard Rägo, puutusid kõik kokku teaduskeele veel ühe, harilikult mittekäsitletava aspektiga. See seisneb küsimuses, kuid võrd absorbeerib eesti teadlane oskussõnade semantikat teistest keeltest ja vastupidi – mil määral ta ise seda genereerib. Üldiselt meeldame, et küsimuse teine pool jääbki marginaalseks ehk teiste sõnadega on mõiste „kukersiit“ *rara avis*. Kui see ka on nõnda, siis ei piisa temast vastamiseks küsimuse esimesele poolele. Mitmel põhjusel ongi just see esimene pool probleemiline.

Tolleaegses praktikas nimelt polnud tavaline, et loengute alusel oleks sündinud peagi ka aine süstemaatiline õpik koos küsimuste läbitöötamisega, olles kas teiste õpetlastega solidaarne või kontradiktoorne. Loengu üleskirjutus võiski jääda ainestiku esitamise ainsaks tõendiks, kusjuures mitte alati ei reeda säilinud üleskirjutused seda allikat, mille põhjal õppejõud ainet käsitles. Professor Johannes Piiperi arhiivis (asub erakätes) on alles tema studiumiaegseid õpikuid, mille tekst on hoolikalt läbi töötatud. Võimalik, et ta kasutas neid ka omaenese loengutes, aga see on oletus, mitte rohkem. Professor Julius Tehveri teenistuskäigust on teada inetu tüli ühe kolleegiga saksa keelse käsiraamatu pärast, mida oli Tartus vaid üks eksemplar, kuid mehed ei leppinud kokku, kuidas seda sõbralikult jagada. Igal juhul ei võinud too käsiraamat sisaldada eestikeelset terminoloogiat, nii et ses suhtes oli Julius Tehver originaalne nii ehk naa.

Ent ka siis, kui õpik ikkagi sündis, näiteks Karl Schlossmanni (1885–1969) „Üldine mikrobioloogia ja immuunsusõpetus“ (2. tr 1940) või Nikolai Veiderpassi „Retseptuuri põhijooned“ (2. tr 1946), ei pruukinud autor viidata kõikidele allikatele, mida ta on arvestanud ning mitmel juhul on ilmne, et trüki avaldatud tekst erineb loengutekstist täiesti teadlikult (ma ei käsitle siin juhtumeid, mil tegemist on *quasi*-õpikuga, mille tekst on pandud kokku tudengipoolsete konspektide alusel ja võib olla autori-seeritud). Niisugune on ilmselt Ernst Veinbergi (1896–1946) „Anatoomia arstiteaduse üliõpilastele. I. Üldosa, luustik, liigesed“ (1944), mille terminoloogia muide ei lange kokku Valdese-Veski omaga. Kuna võimalus rekonstrueerida õppejõu didaktiline orientatsioon üksipäinis tema loengute põhjal on järelikult pigem hüpoteetiline kui reaalne, siis ongi raske vastata küsimusele, kust võib õppejõu terminikäsitus pärineda – ehkki pole kahtlust, et paljudel juhtudel on just loeng see koht, kus mingit oskussõna või tema tõlgendusel rajanevat mõttekäiku kasutatakse esmakordselt.

Loengu asemel võib samasuguseks kohaks osutada aga hoopiski mõni lugejate laiemale ringile mõeldud artikkel või kooliõpik. Sügissemestril 1936 töötas Harald Keres (1912–2010) Tartu Ülikooli tähetornis Toomel abiassistendina, kel polnud loengukoormust (34). Sel ajal on ta kirjutanud väikese artikli „Ülitihedad tähed“, mis ei uuendanud terminoloogiat, küll aga on väikeseks sissejuhatuseks moodsasse astrofüüsikasse, sobides hästi kokku Ernst Öpiku (1893–1985) artikliga „Lendtähtede teooria“ tähetorni kalendri samas väljaandes (35). Gerhard Rägo ja temaga koos töötanud kolleegide terminoloogia oli kõige kättesaadavam vastavais kooliõpikuis, Juhan Langi (1888–1977) terminoloogia tema õpikutes ja ülesandekogudes.

Sootuks omaette rühma moodustavad uurimused, mis on kas kirju-

tatud või vähemasti avaldatud mõnes teises keeles ja mille puhul on autor pidanud arvestama nelja kitsendusega. Need on (a) omapoolsete tulemuste arusaadavus eesti keelt mittevaldavate kolleegide seas; (b) võõrkeele grammatiline ja terminoloogiline seis „tema“ kultuuriruumis, (c) rahvusvahelise nomenklatuuri kehtivus ning (d) ajakirja või toimetistesarja iseseisev keelekasutus. Need kitsendused võivad olla olulised Jaan Sarve, Johannes Piiperi, Heinrich Riikoja, Paul Kogermani, Albrecht Altma (1897–1969), Julius Tehveri ja Arnold Humala (1908–1987) mitmete tööde suhtes. „Võivad“, sest välja arvatud Arnold Humala saksakeelsed uurimused, pole seda eraldi uuritud (36, 37).

Emakeelse distsiplinaarse terminoloogia sihipärane arendamine ja mõnes valdkonnas (nt botaanika) rahvakeelse ressursi kogumine on üldiselt mitme omaaegse akadeemilise põlvkonna ajalooline teene, mille mõju, nagu osutatud, jätkus arsti-teaduslikus keelelises käitumises üle Nõukogude okupatsiooni. Tegemist on mitmekomponendilise protsessiga, millest ühe osa moodustab eestikeelne õppekirjandus. Isegi ühesainsas õppeaines võib viimase kujunemine kesta mitu inimpõlve: Albert Valdese promotsoonist kuni Ingrid Mesila jt raamatuni „Patoanatomia. Õpik kõrgkoolidele“ (2012) kulus 90 aastat.

II

Sootuks teistsuguse rõhuasetusega olid rahvuslikud ülesanded omariikluse taastamisel 1987–1992. Nimetaksin toda epohhi postokupatsioonilise demokraatia rajamiseks. Demokraatia ses mõttes, et 1992. aasta põhiseadus kehtestas parlamentarismi ülimumlikkuse, millega riigipea võim subordineeriti Riigikogule. „Postokupatsiooniline“ jällegi ses mõttes, et okupatsioonikordade vaheldumine 1940–1945 ja nõukogude okupatsioonikorra dünaamika 1945–1991 muutsid olemuslikult algupärase Eesti Vabariigi piire,

halduskorraldust, omandisuhteid, etnilist struktuuri (kaasa arvatud poliitiline pagulus), kaubanduspartnereid, ja mis vahest kõige olulisem, mentaalsust, ent nüüd oli vaja kõike seda korrigeerida suveräänsuse kasuks.

Ei tohi unustada, et osa poliitilisi otsuseid (keelesajad, õigusjärgse kodanikkonna fikseerimine, fosforiidi kaevandamine, õigusvastaselt võõrandatud omandi tagastamine kui põhimõte, Eesti Vabariigi rahvusvaheline tunnustamine, rahareform) langetati enne põhiseaduse maksmapanekut, osa (julgeolekuorganite arhiivide äravedu, sõjatehaste tegevuse lõpetamine, okupatsioonivägede väljatõmbamine ning Eesti NSV ja Vene Föderatsiooni administratiivpiiri ühepoolne sätestamine riigipiirina kahe suveräänse riigi vahel) aga viidi ellu väljaspool sellekohaseid ametlikke läbirääkimisi, kuid kooskõlas nende kohustustega, mida kas Nõukogude Liit ilma Eesti NSV-ta või Vene Föderatsioon olid endale ise võtnud. Asjatundjaid nende otsuste ettevalmistamiseks pariteetse kollegiaalsuse raames ja menetlejaid jätkus väga hõredalt, sest riigi ehitamist ning juhtimist polnud õpetatud meist kellelegi. Võin seda öelda nondest valdkondadest, kus mina kaasa töötasin (keelepoliitika, teaduskorraldus, akadeemiline õppetöö, rahvuslik julgeolek, riigikaitse, etnilised vähemused, regionaalpoliitika), ja kui pilt mõnes vallas oligi parem, siis mitte püsivalt. Vajalikud inimesed leiti suurel määral kui mitte metsast, siis tänavalt ning väga algelise taustakontrolli põhjal.

Mis oli tollase entusiasmi pahu-poleeks? See, et me enamasti ei osanud näha ette mingi otsuse tagajärgi või õigemini kõigi nende vahendite mobiliseerimist, mille abil oleks saanud suurendada riigi kui ühiskondliku rajatise stabiilsust. Kõigest üks näide. Tartu Ülikooli esimese meieaegse reformi käigus enne 1992. aasta põhiseadust leiti ülikooli tulevikukomisjonis, et õppejõu kohal on pensioniiga kategoriaalne (67 + 5

aastat) ja pensioni suuruseks on 75% korralisest põhipalgast. Eritasuline emerituur selles otsuses puudus, sest see oleks tähendanud eripensioni kui privileegi. Tegelikult polnud aga ülikooli võimuseski reguleerida riigieelarvelisi pensione, mille kompenseerimiseks rakendus emerituur alates korralise dotsendi kohast väga kiiresti, kuna kellelgi polnud ei siis, nagu pole ka praegu ettekujutust tollest tulevikust, mil vanaduspension tagab tööpoolest küllaldase toimetuleku.

Mõnevõrra võiks toda oskamatust seletada analüütiliste eeltööde nappusega, kuid see seletus pole piisav. Pigemini tuleks tunnustada, et üldjuhul ei osanud tollased poliitikud, mina kaasa arvatud, vähestki analüütilist materjali läbi töötada, sest nn memod analüüsi ei sisaldanud ja kahtluste korral jäid võimalikud alternatiivsed arvamused üldse tellimata. *Second opinion* oli tollal väga erandlik. Määravam kui eeltööde juhuslikkus oli siiski tõsiasi, et protsesside kulgemist võrdlevalt vaatekohalt ei tundnud seestpoolt õieti mitte keegi. Siinkirjutaja kogemus regionaalpoliitikas piirdus mõne päevaga Lappeenrannas, kus kohaliku omavalitsuse korraldust tutvustas linna personali juht Seppo Hikipää (1939–1998), ja kõrgkoolide administreerimist nägin ma koos teistega kolme nädala jooksul Thousand Oaksis linnas USA läänerannikul, kus tegutseb California Luterlik Ülikool. Niisiis tuli Eesti iseseisvuse ja meie rahvuslike huvide kaitsmisel paljudel juhtudel improviseerida ega ole kahtlust, et kogenud diplomaadid tajusid seda. Näiteks uskusid nad, et eestlased ei suuda hoida ära teist Balkanit ehk etnilist puhastamist kodusõja vahenditega. Siit nende arvamine, et Eesti Vabariigi sünnijärgsete kodanike hoiak omariikluse ning Nõukogude Liidu lõpetamise suhtes on liiga radikaalne ja järelikult ka lühinägelik. Ajalugu tundvale inimesele pole tõesti saladus, et Eesti Vabariigi iseseisvus 1918–1940 oli tööpoolest kahe maailmasõja vahe-

line episood, mille lõpul 1939 astus baaside lepingu järel Eesti Üliõpilaste Seltsist läbi ksvil! dr Rudolf Bernakoff (1885–1959) ja kinnitas, et see on *finis Estoniae* (Heiti Jalviste suuline teade). 1989–1994 olid mitmed välisriikide poliitikud ja diplomaadid, võib-olla Kaukaasia faktiliste sõdade mõjul, seda meelt, et uus iseseisvusliikumine ning radikaalne omariiklus võivad samuti anda kõigest episoodilise tulemuse. Mis sai olla Eesti poole vastuseks? Siinkirjutaja sõnastuses tuli seada eesmärgiks lükata võimaliku järgmise okupatsiooni algus maksimaalselt edasi. Et teine Balkan jäi puhkemata ja katsed jagada Eesti kaheks kogukonnaks on seni lükatud tagasi, on see kollektiivse rahvusluse põhimõtteline võit.

Mida pole reaalne kitsalt ühe riigi sees igakülgset läbi näha, see on poliitiline dünaamika läbi Euroopa ja Euroopa ümber: (a) transatlantilised suhted; (b) suhted Aafrikaga ning Euroopa sõltuvus Aafrikast kui tooraineregioonist; (c) suhted Lähis- ja Kesk-Idaga; (d) suhted Lõuna-Aasiaga; (e) suhted Kesk-Aasiaga; (f) suhted Kaug-Idaga. Ma ei mõtle siinkohal eeskätt Eesti jaoks õpetlikele analoogidele näiteks immigratsiooni ja kultuurilise adaptatsiooni või ka ookeanikalanduse vallas. Mõtlen sellest, kui pikaajast mõju mingile majanduspoliitilisele otsusele ennustatakse ning kas me vastandume niisugusele otsusele või kasutame ta ära. Raudteekolmnurga Tartu-Valga-Petseri Venemaa-poolne tipp lõigati ära 1991. Koidula piirkompleks avati ilma reisirongiliiklusega Valgast Koidulasse 20 aastat hiljem, kuid jääb selgusetuks, millal võiks taastuda reisijatevedu. Aastatel 1991–1993 algas Laukaansuu sadama ehitamine Kurgola ja Soikola poolsaarte vahele. Otsus nii suureks kapitalimahutuseks pidi olema langetatud märksa varem, kaugelt enne seda, kui 1992. aastal moodustatud valitsuskolitsioon Mart Laari juhtimisel üldse kujuneski. On mõeldav, et Laukaansuu sadamat hakati kavandama sünkroonselt

Muuga sadamaga, aga ta oli pingereas teine. Samuti on mõeldav, et Eesti merepiiri defineerimine Narva lahe ja Tallinna madala vahel oli seotud piiritaguse kaubateega Laukaansuu ja Läänemere keskosa vahel ning Nord Streami päevakorda tulles on seotud trassi veealuse osa asukohaga kolme riigi vahel. Selle, eespool üksnes punktiirsel visandatud probleemistiku majanduslikke parameetreid ei ole Eesti Vabariigi kodanikele tehtud kordagi nii arusaadavaks, et me suudaksime ise hinnata vahendite maksumust üksikküsimuste lahendamisel.

Arstidel tuleb neid asju teada kui osa akadeemilisest kodanikasvatusest, kuid ka selle mõistmiseks, kui palju olulisi küsimusi lahendati kuni 1995. aasta kevadeni käigult, *stante pede*. Märgitud aasta on siin valitud põhjusel, et tema algul püstitas Toomas Hendrik Ilves eesmärgi teha Eesti Vabariigis tiigrihüpe ehk rakendada moodsat infotehnoloogiat lausaliselt ja jõuda nii e-Eestini. Ka see küsimus võeti käsile väljaspool neid asjaolusid, millest e-efekt tegelikult sõltub, nimelt lahus intellektuaalse omandi ja küberkaitsest. Tulemuseks on küllaltki kerge haavatavus ühiskondlikus julgeolekus ning hinnakujunduse irratsionaalsus e-Eestis.

Viimase viie aasta (2008–2013) majanduspoliitilistest otsustest peaksin ma teistest heas mõttes kaalukamateks esmalt Eesti elektrivarustatuse muutmist varasemaga võrreldes autonoomsemaks ja teiseks nõuet hoida riigivõlg võimalikult madalal. Muidugi pole kumbki ainult ühe poolega. Mõlemad sarnanevad Möbiuse lehega, millel võib märkamatuult jõuda vastaspoolele. Eesti „oma“ elektri hinnaks on selle sõltuvus paljudest teguritest rahvusvahelisel turul, s.t inimeste allumine asjaoludele, mida nad ise kontrollida ei saa. Ning riigivõla väiksus ei saa piirata üksnes avatusega rahvusvahelisele kapitalile, eriti, kui see kapital kasutab Eestit nagu silda Itta (või Läände), minnes siit lihtsalt läbi. Sellegipoolest käsitan ma

neid seadusandlikke initsiatiive hea kavatsusena, sest nad tähendavad järgmist sammu okupatsioonipärandist vabanemisel.

III

Eespool on välja toodud mõned lõigud konspektist rahvuslikkuse ajaloo kohta Eestis, viidates ühel juhul (aastate 1918–1948 kohta) peatükile, kus arstide ja loodusteadlaste panus eestikeelse terminoloogia kujundamise kaudu oli väga suur, ning teisel juhul (aastate 1987–1995 ulatuses) peatükile, mis moodustab meie päevade arstikonna lähimineviku ja kaasaja nende põhitöö kõrval. Ülevaate asemel üksikasjalisema pildi esitamiseks peaks ajaloolise andmestiku allikakriitika olema nii süstemaatiline, kui eetika lubab, aga eetilise keeld võib toimida isegi seal, kus tõestusmaterjal on säilinud. Kord jutustas professor Elmar Karu (1903–1996), kuidas ta päästis kolleeg professor Rudolf Bernakoffi arreteerimisest nõnda, et ta paigutas ta nüüdse nimega Tartu Ülikooli Kliinikumi psühhiaatriakliinikusse ravile kinnisesse osakonda, ettekäändeks väliselt diagnoositav afektiivsus. Professor ei öelnud, milles see avaldus, ja muidugi ei ole haigusloos kirjas hospitaliseerimise tegelikku põhjust. Hoopis teisel põhjusel, nimelt eksistentsiaalsest hirmust tingitud depressiooni tõttu, pöördus professor Elmar Karu poole professor Paul Ariste (1905–1990). Tõenäoliselt ei viinud nende vestlus haigusloo avamiseni ja on küsitav, kas vanem kolleeg kirjutaski nooremale välja mõne tollase antidepressandi. Sellistel juhtudel ma ei näe võimalust eetilist keeldu rikkuda.

Sõltumatult sellest, kui palju arst niisuguseid tõsiasju tunneb, tuleb tal muutavas poliitilises keskkonnas teha kahekordne valik. Ta peab (1) määrama kindlaks oma rahvusliku käitumise liini ja (2) otsustama, milles seisneb tema patriotism. Etnilist dominantit ta muuta ei saa, kuid kodumaa vahetamine on võimalik. Tihtipeale tehakse see

viga, et rahvuslus defineeritakse isoleeritult, lahus patriotismist. Ma arvan teisiti: patriotism võib olla koguni määravam kui rahvuslus, sest patriotism rajaneb teataval truudusevandel, mida rahvuslus ilmingimata ei nõua (eriti juhtudel, kus laps ei tea oma bioloogilise isa rahvust). See ei tähenda, et patriotism eeldab vastuvaieldamatut paigalejäämist ja surmavalmidust kodumaa nimel. Isamaad võib kaitsta ka poliitilises emigratsioonis. Näikse aga, et patriotism on kergemini kontrollitav, sest näiteks riiki saab reeta patrioodi kohustustest loobumise hinnaga, mitte käitudes nagu teatavast normist madalama eestluse kandja.

Præguses Eestis on see probleem päevakorral ajaloo kaudu ja nimelt järgmisest vaatenurgast. Kas vasakpoolsus tähendab töötamist Eesti iseseisvuse vastu või mitte ning kui, kas siis peab parempoolsus püsima võimul lõpmata kaua? Vasakpoolsusest on tehtud nõukogude okupatsioonikorda soodustanud ja kehtestanud tagurlik ideoloogia, mis tuleb hoida võimust eemal. Uurides, kuidas nii ajaloovastane mõtlemisviis on kujunenud, võiks arvata, et ta rajaneb kujutlusel, nagu sünniks parempoolsus ainult maaomandi valdamisest. Umbes nii, et Horatiuse (65–8 eKr) isa oli vasakpoolne kuni vabakslaskmiseni ja poeg muutus parempoolseks kohe, kui oli umbes aastal 38 saanud Maecenaselt kingiks 4000 ruutmeetrit maad Sabiinia mägedes – „tükk põldu, mil mõõdukad mõtmed, / aed ning läte, mis on maja juures ja vett üha uhkab, / natuke metsagi mäel lisaks veel.“ (tlk Leo Anvelt). Isegi kui nii „lineaarne“ põhimõte kehtiks, eeldab ta midagi, milleks ühiskond pole suuteline, see on eranditult kõikide inimlaste võrdsus maa omandamiseks. Sellist võrdsust ei ole, pealegi pole maa ise kõikjal päikese all ühesugune. Parempoolsus on teatava ühiskondliku hierarhia tagajärg, milles maa on elamise üks vahendeid (38, 39).

Vasakpoolsus ei eita ühiskondlikku hierarhiat, nagu ta ei poolda ka diktatuuri kui illusoorse võrdsuse tagatist. Me ei saa väita, et ta on intolerantsem kui parempoolsus, sest niipea, kui me seda teeme, muutub see väide dogmaks, mille vastandiks on mitte parempoolsus, vaid liberaalsus. Tunnistades liberaalsuse olemasolu, olen ma siiski seda meelt, et liberaali ideaaliks on olla iseseisev, muust maailmast võimalikult vähe sõltuv inimene. Eestis ei ole see läbiviidav, sest meie maaressurss on lõplik ja tooraineressurss piiratud. Meil ei ole garanteeritav ka igamehe õigus olla parempoolne eespool toodud, aga väga primitiivses mõttes, sest Eestis on maa olnud algusest peale teatav privileeg. Nii arutledes asubki eestlane tsentrist pigem vasakul, sest see positsioon on enamikule kättesaadavam.

Parempoolsuse kestvuse paneb löögi alla rahvusliku ühiskonna vananemine ehk majanduslikult sotsiaalkulutuste kasv. See ongi koht, kus õpetatud arv võib palatis küll öelda noorele mehele, et te kas lõpetate joomise või hakkate narkomaaniks (tegemist oli ägeda kõhunäärme põletikuga), ent ei saa sealsamas kirjutada vana meest, kellel on parema jala säärel vere-soonte lahtine haavand, surnukuuri. Analoogiliselt seisab see probleem meist kõigi ees.

KIRJANDUS

- Eskelinen H. Me tahdoimme suureksi Suomenmaan. Akateemisen Karjala-Seuran historia. I. Tausta, organisaatio, aatteet ja asema yhteiskunnassa 1922-1939. Helsinki; 2004.
- Olesk P. Beria tagasitulek. Koit 2012, 15. november.
- Ariste P. Veidi keelelisest ümberlülitumisest rahvalauludes. Eesti NSV TA ES Toim 1987;21:5–12.
- Kalda M. Mis mees ta on? Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus; 2000:82–149.
- Olesk P. Mida on teinud Maie Kalda? Meie Maa 2012, 25. märts.
- Olesk P. Luule omal kohal. Rmt: Muru K. Luuleseletamine. Tartu; 2001:460.
- J. H. Rosenplänteri maakeele päevaraamat. Faksiimiletrükk keeleliselt redigeeritud rööpteksti, kommentaaride ja saatesõnaga. Koost. Vello Paatsi, Kristi Metste. Litteraria. Eesti kultuuriloo allikmaterjale. Tartu; 2012;25.
- Anvelt L. O. W. Masing ja kaasaegeed. Lisandusi nende tundmiseks. Tallinn: 1979.
- Paatsi V. Täiendus Johann Heinrich Rosenplänteri eluloole. Keel ja Kirjandus 2003;11:793–9.
- Parek E. Lehekülgi J. H. Rosenplänteri elust. Keel ja Kirjandus 1976;1:30–6.
- Ariste P. Lauri Kettunen tegevusest Tartus. Keel ja Kirjandus 1983;6:314–6.
- Neetar H. Lauri Kettunen ja eesti murdeuurimine. Keel ja Kirjandus 1983;10:530–2.
- Pall V. Lauri Kettunen ja eesti kohanimed. Keel ja Kirjandus 1983;10:533–7.
- Alvre P. Märkmeid ühe väitekirja kohta. Keel ja Kirjandus 1969;2:120–5.
- Laar M. Äratjad. Rahvuslik ärkamisaeg Eestis 19. sajandil ja selle kandjad. Tartu: Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv; 2005.
- Lust K. Pärissorjast pärismaaoomanikuks. Talurahva emantsipatsioon eestikeelse Liivimaa kroonikulas 1819–1915. Tartu; 2005.
- Rosenberg T. Künniavaod. Uurimusi Eesti 18.–20. sajandi agraraajaloo kohta. Tartu: TÜ Kirjastus; 2013.
- Eesti ajaloo 19.–20. sajandil. Uurimusi historioograafiast, allikaõpetusest ja institutsioonidest. Koost. Tõnu Tannberg. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 19 (26). Tartu; 2012.
- Vene aeg Eestis. Uurimusi 16. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi alguseni. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 14 (21). Tartu; 2006.
- Vene imperium ja Baltikum: venestus, rahvuslus ka moderniseerimine 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses. I. Eesti Ajalooarhiivi Toimetised 16 (23). Tartu; 2009.
- Pöldmäe R. Kultuuriloolisi vahelugemisi. Tallinn; 1979:7–22.
- Olesk P. Teadmine kui väärtus. Ülekõrdatud enesemõistetavusi. Keel ja Kirjandus 1985;12:747–50.
- Ariste P. Ferdinand Johann Wiedemanni kirjad Jakob Hurdale. Tartu Riikliku Ülikooli Toimetised 259. Toid eesti filoloogia alalt III. Tartu; 1970:17–20; 35–40; 49–51.
- Legend elab. Albert Valdes. Eesti patoanatom. Koost. Maie Toomalu ja Vello Valdes. Tartu: Sulmees Publishers; 2012: 29–30.
- Paul Kogerman ja tema aeg. Koost. Aili Kogerman. Tallinn; 2004:16–28; 43–51.
- Tammiksaar E. Põlvkivitõustuse algus Eestis – eeldused ja põhjused. Ajalooline sissevaade. Akadeemia 2013;1:15–48.
- Tammiksaar E, Pae T. Eestlaste esimesed kogemused põleva kiviga. Eesti Loodus 2012;6:22–36.
- Tomberg J. Inseneri elutöö eesti põlvkivitõustuses. Tallinn, 2002.
- Hallik O. Lõuna-Eesti põllumuldade lubjasus ja kohalike magevee-lubisete tähtsus selle reguleerimisel. Eesti NSV TA Bioloogiliste teaduste osakond. Põllumajandusinstituut. Nr. 1. Tartu; 1948:6.
- Haller E. Idanemiskeskonna mõju põllukultuuride saagile. Tallinn; 1969:22;67.
- Nonaginta. Johannes Voldeemar Veski 90. sünnipäevaks 27. juunil 1963. Eesti NSV TA Emakeele Seltsi Toim 1963;6.
- Veski J.V. Minu sõnaraamatutealasest tegevusest. Emakeele Seltsi Aastaraamat 14–15. Tallinn; 1969:12–13;19–20.
- Riikoja H. Koos Veski sõnu tegemas. Keel ja Kirjandus 1975;4:231–4.
- Keres H. Sajandi seiklused. Väljajõtteid autobioograafiast. Tartu; 2009:67–70.
- Õpik E. Meie kosmiline saatus. Koost. Mihkel Jõeveer. Eesti mõttelugu 60. Tartu: Ilmamaa; 2004:85–92.
- Lumiste Ü, Tamme E. Arnold Humala esimesed teadustööd. Rmt: Arnold Humal. 1908–1987. 90ndale sünniaastapäevale pühendatud materjalide ja mälestuste kogumik. Tartu; 1998:122–30;
- Raudsepp V. Arnold Humal – finantsmatemaatika alusepanija Eestis. Rmt: Arnold Humal. 1908–1987. 90ndale sünniaastapäevale pühendatud materjalide ja mälestuste kogumik. Tartu; 1998:132.
- Olesk P. Haridus ja konservatiivsus. Rmt: Mitmekülgne konservatism. Konservatiivse maailmavaate olemusest, ajalooast ja tulevikust. Tallinn: Kunst; 2011:206–17. http://thinkingeurope.eu/sites/default/files/publication-files/the_many_faces_of_conservatism.pdf.
- Olesk P. Kristlik sotsialism. Eesti Kirik 2012, 29. august.

prouadoktor@hot.ee